

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science
Volume 5 Issue 4, p. 189-204, August 2012

AVRUPA FEODALİTESİ İLE OSMANLI TIMAR SİSTEMİ ÜZERİNE BİR MUKAYESE

*A COMPARISON BETWEEN EUROPEAN FEUDALITY AND OTTOMAN FIEF
SYSTEM*

Mehmet Emin ŞEN

Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU

Selçuk Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Abstract

Like many institutions of Ottoman State, Fief system, which was the basic land management and tax collecting system, is easterner rather than westerner because of its own authenticity and sources. As a matter of fact, it will be truer that we search for the roots of fief system in “katia” system of Abbasids or “ikta” system of Seljuks first; not in the feudal system of western communities.

Ottoman Fief system has been compared with European Feudal system. To tell the truth, the differences between these two systems are more than the similarities. The fact that the researches based on archive records of Ottoman Fief system are at a rate that they can be neglected when compared to what has been carried by westerners has resulted in handling the studies in this field from a European point of view.

In this study, a comparison will be performed by establishing the similarities and differences between Ottoman Fief system and European Feudal system.

Key Words: European Feudality, Ottoman Fief System, Ikta, Katia.

Öz

Osmanlı devletinin birçok kurumu gibi temel toprak yönetim ve vergi toplama sistemi olan Tımar sistemi de kendine özgü ve kaynakları itibarıyla de batılı olmaktan çok doğuludur. Gerçekten Tımar sisteminin kökenlerini kendisinden önce batı toplumlarında feodal sistemde değil Abbasilerdeki katia sisteminde veya Selçuklulardaki ikta sisteminde aramak daha doğru olur.

Osmanlı Tımar sistemi Avrupa feodal düzeniyle karşılaştırılmıştır. Aslında iki sistemin birbirinden farklılığı benzerliğinden çok daha fazladır. Osmanlı Tımar sisteminin arşiv belgelerine dayalı araştırmalarının, batılılar tarafından yapılanlara kıyasla her zaman ihmal edilebilecek bir oranda kalması bu sahada yapılan çalışmaların Avrupalı bir bakış açısıyla ele alınması sonucunu doğurmuştur.

Bu çalışmada Osmanlı Tımar sistemi ile Avrupa feodal düzeni arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konularak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Feodalitesi, Osmanlı Tımar Sistemi, İkta, Katia.

Feodal Düzen

“Bir başka adamın adamı olmak” kısaca bireysel tebaiyet olarak anlaşılabilir feodaliteyi bu ifadeden daha açık bir şekilde tanımlayan bir ifade herhalde yoktur¹. Gerçekte Ortaçağ Avrupa’sında ne devlet ne de soy yeteri kadar sağlam sığınaklar sağlıyordu. Çünkü Feodal düzende kral sadece ismen ve tacıyla kraldır. Bu dönemde Avrupa’nın içine girdiği sürekli savaş hali ve istilalar sürecinde insanlar hiçbir zaman olmadığı kadar arzuyla şef, şefler de adam aramaktaydılar. Kendilerini efendilere teslim edenler yeni efendilerinden sadece korunmak değil yiyecek bir şeyler de bekliyorlardı. “Beneficium” “fief” “lehn” hepsi aynı anlamda ekonomik bir düzlemde yükümlülükleri ifade etmekteydi. Mesela XIV. yüzyılda yayınlanan Saksonların Aynası kitabında fief’in tanımı “şövalyenin maaşı” şeklinde yapılacaktır².

Feodal ilişkilerin tohumu çözülüş sürecindeki Roma toplumunda atıldı. Yeni tip ilişkilerin oluşumunda Cermen katkısı da incelendikten sonra sağlıklı bir karşılaştırma nesnesi olarak feodalite ortaya çıkarılabilir.

Roma devleti olarak tarih sahnesine çıkmadan önce “rammes” “tities” ve “luceras” adlı üç aşiretten her aşiret on “curie” den, her “curie” ise on “gensten” oluşuyordu. Kabilelerin bu matematiksel örgütlenmesi kan bağı ilişkilerinin çözülerek suni bir düzenleme aşamasına geçişi gösterir. Her ailenin yarım hektar toprağı vardı. Toprakların “ager” “publicus” diye adlandırılan geri kalanı her ailenin ortak kullanımındaki kamu toprağı niteliğindedi. Aile başına dağıtılan toprak ise Roma’nın özgür vatandaşı olduğunun simgesiydi.

İtalya yarımadasında Roma’ya karşı direnecek güçlü bir topluluğun olmayışı Roma’yı kısa sürede krallığa dönüştürdü. Her savaş sonunda ailelere düşen yarımşar hektarlık toprakları genişliyor ve giderek bir “fundus” (malikane) durumunu kazanıyordu. Bu malikaneler zamanla “latifundium” denilen büyük çiftlikleri oluşturdu. Tüm vatandaşların kendi savaş donanımlarını temin zorunluluğu da “latifundium” oluşmasına katkıda bulundu. Tam ürünü kaldıracakken savaşa çağrılan çiftçi borçlanarak savaş hazırlığını yapıyor, savaş uzarsa ya da yeniden savaşa çağrılırsa ürününü kaldıramıyordu. Fakat büyük toprak sahipleri

¹ March Bloch, “Feodal Toplum”, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu-Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2005, s: 207.

² Bloch, age, s: 235.

savaşa gittiğinde topraklarını kölelerine işlettiriyordu. Sonuçta büyük toprak sahipleri borçlarına karşılık köylünün toprağını ele geçirmeye başladı. Nihayet Roma'da iki toplumsal sınıf oluştu: Topraklar ile sürekli güçlenen bir toprak aristokrasisi patriciler ve ellerindeki toprağı kaybederek büyük şehirlere göçen ve geçimlerini devletin sağladığı plebler. Patriciler güçlü aile reisleri ve klan şeflerinin devamı iken plebler Roma konfederasyonunun tabanında yer alan ailelerin üyelerinden oluşuyordu.

Roma kralı Servius Tullius zamanında toplum zenginlik kriterine göre beş sınıfa ayrıldı. Herkesin yönetimde zenginliği kadar oy hakkı vardı. Bu durum patriciler dışındaki tüccar sınıflar gibi zenginleri de önemseydi için patricilerin tepkisini çekti. Ancak krallık rejimi sona ererek cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla patriciler tekrar yönetimde etkili oldu. Artık yönetim patricilerin oluşturduğu senatoya geçmişti. Bundan sonra patriciler topraklarını işlettirmek için ihtiyaç duydukları köleleri temin için sürekli yayılmacı bir politika izlediler. Ancak köle emeğinin verimsizliği ve toplumun kölelerden oluşan yapısının ticari talep yetersizliği oluşturması Roma'nın iktisadi çöküşünü getirdi.

Roma'nın tüm Akdeniz çevresine hakim olduğu Roma barışı döneminde ticaret gelişmişti. Ama ithalat lüks mallar olduğundan dış ticaret devamlı açık veriyordu. Bu durum çözülmeyi başlattı. Fethedecek yerin kalmaması büyük bir bürokrasiyi asker grubunu besleme zorunluluğu Roma'yı iç kaynaklara yöneltti. Vergilerin artması ve enflasyonist para politikası çözülmeyi hızlandırdı.

Köle kaynaklarının kuruması sonucu Roma Latifundiumları büyük emek açığı ile karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine imparatorlar köylülere toprak dağıtarak küçük üretimi canlandırmak istediler ancak vergilerin yüksekliği köylülerin toprağı terk etmesine neden oldu. Küçük üreticiler vergilerden bunaldıkça topraklarıyla birlikte belli yükümlülükler karşılığında civarlarındaki latifundium sahiplerine sığınmaya başladılar. Böylece latifundiumlar merkeze karşı güçlendi ve kendi ihtiyaç duydukları malları kendileri üretmeye başladı. Latifundium sahipleri ise vergi vermemeye başlamışlardı. Bu süreç aynı zamanda kentlerde ticaretin de sönmeye başladığı bir döneme denk gelmekte böylece feodal toplumun kendi kendine yeterli malikânelerinin temeli Roma'da atılmaktaydı³. Romanın çözülüşüyle birlikte Feodal toplum biçiminin karakteristikleri ortaya çıktı. Bunlar, siyasi yetkinin parçalanması, ticaretin sönmesi, üretici sınıfın toprak sahiplerine ürün, rant ve emek aktarma mekanizmalarının yeniden tanzimi idi. İşte malikanelerde oluşan bu yeni toplumsal düzene feodalite denir⁴.

Büyük toprakların işlenilmesi için üretimin verimliliğini artırmak amacıyla kölelere üretimden pay verilmeye başlandı. Kolon denilen bu küçük miktar toprağı tasarruf eden yeni köylüler çözülmekte olan Roma toplumunda feodal diyebileceğimiz ilişkilerin temelini oluşturdu.

Kolon hem kendine ayrılan küçük toprakta yaptığı üretimden latifundium sahibine pay verecek hem de onun toprağında karşılıksız çalışacaktı. Eski köleciler ilişkilerin devam ettiği topraklar ise bu süreçte yavaş yavaş ortadan kalktı. Ağır vergi yükü nedeniyle kolonluğun seçen köylüler ile emek açığı karşısında kendilerine toprak tasarruf hakkı verilen eski kölelerin aynı toplumsal statüde birleşmeleri böylece başladı. Ancak bunların yükümlülükleri Roma döneminde kökenlerine göre farklılık göstermekteydi. Azatlı kölelerin tasarruf ettiği toprak karşılığı latifundium sahibine yükümlülüğü ise gönüllü kolon olanlar ile köle kolonların ikisi

³ Murat Özyüksel, Feodalite ve Osmanlı Toplumunu, Der yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1997, ss: 17-19.

⁴ Özyüksel, age, s: 31.

arası bir yerdeydi. Feodal dönemde bu farklılıkların ortadan kalkarak emek ve ürün-rant ödeyerek toprak tasarruf eden kişilere “serf” denildi.

Feodal Toplumun Oluşmasında Cermenlerin Rolü:

Cermenler Ren ve Tuna nehirleri ötesinde yarı-yerleşik hayat süren barbar toplumlardı. Başlıca ekonomik uğraşları hayvancılık ve göçebe tarımı olan Cermenlerin otlakları ve tarım alanları tükendiğinde savaş onlar için zorunlu hale geliyordu. Gerçekten buldukları yerde geçinemeyen Cermenlerin yapacağı işler göç ve yağma idi. Bu zorunlulukla harekete geçen Cermen kabileler birbirlerini iterek Roma’yı istila ettiler. Cermenler sadece istilacı olarak değil hem latifundium sahipleri tarafından kolon olarak hem de onların gücünü sınırlamak isteyen merkezi otorite tarafından paralı asker olarak Roma’ya getirildiler. Bu sonuncular kendi kabile şefleri öncülüğünde Roma ordusuna katılıyorlardı. Bu süreçte Cermenlerde aşiret bireyleri arasındaki eşitlikçi düzen son bularak askeri şefler ortaya çıktı. Bunlar Roma’nın kamu, malikane ve metruk topraklarını silah arkadaşlarına dağıtıyordu. Cermen kabilelerinin tabanında yer alan unsurlarda şeflerinin verdiği topraklarda yerleşik tarım yapmaya başlayarak serfleşme sürecine giriyor, Latifundium sahiplerinin topraklarına ortak oluyorlardı. Cermen soylularla Romalı particiler bundan sonra uzlaşmaya devam ettiler. Zamanla soylular bütünleşirken Cermenlerin soylu ve savaşçı olmayan alt tabakaları da Romalı kolonlarla bütünleştiler ve zamanla serfliğe doğru dönüştüler.

Cermen krallıklarında askeri hizmet karşılığı verilen toprağa “Beneficium” denilir. Selçuklu ve Osmanlı’da “ıktâ” ve “tımar”, Abbasilerde “katia”, Bizans’ta “pronia” ile benzerlik gösteren bu uygulama askeri hizmet karşılığı toprak tasarrufu anlamındadır ve devleti görev verdiği kişilere nakit ödeme sorumluluğundan kurtarmıştır. Beneficium olarak toprak tasarruf hakkını veren kişilere “süzeren” bu hakkı elde edene ise “vassal” denilirdi. Feodaliteye geçiş sürecinde toprak tasarrufu devreden sadece kral ve askeri şefler olmadığından bütün toplum süzeren-vassal ilişkisinden meydana gelen bir vassalite ile örülmüştü. Yani kralın vassal atadığı kişiler topraklarının belli bir kısmını başka vassallere veriyorlar böylece kralın vassali iken toprak verdikleri kişilerin süzereni oluyorlardı.

Feodal Toplumun Oluşumunda Norman, Macar ve İslam Akınlarının Rolü:

Macar akınları açık arazide korumasız köyler ve manastırlar üzerinde etkili oluyorlardı kısa süren ancak ağır tahribata yol açan bu akınlar Avrupa’da yoğun bir kale ve şato yapımına yol açtı. Avrupa’da ilk şehir nüvelerini derebeylerin şatoları etrafına toplanan küçük ziraat erbabı meydana getirmiştir⁵.

Kuzeyden gelen istilacılara geldikleri bölgeye atfen Norman denilmiştir. Bu akınlar Macar akınlarından uzun sürdü. Kentleri, limanları, ürünleri tahrip ediyorlardı. İnsanları koruyacak merkezi bir otorite kalmamıştı. Böyle bir ortamda senyörler de kendilerini topraklarını ve serflerini korumak için sur gerisine çekilmeye başladılar. Kendi güvenliklerini kendileri sağladıkları için de surları gerisinde kral gibi davranmaya başladılar. Otoritelerinin iyice kaybolduğunu gören krallar izinsiz tüm şatoların yıkılmasını emrediyor, bu emirleri güçleri olmadığından itibar görmüyordu. Diğer yandan kendileri de Normanlara karşı korunmaları için kendi adamlarına şatolar inşa ediyor, fakat şatolara yerleştirdikleri adamları da bir süre sonra kendilerinden bağımsız davranmaya başlıyor, böylece feodalleşmeye engel olmak için kralların yaptırdığı şatolar da feodalleşmeye katkıda bulunuyordu.

⁵ Sadi Selen, 16. Ve 17. Yüzyıllarda Anadolu’nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 15-20 Kasım 1943, s: 592.

İslamın yayılışının feodalitenin oluşumundaki rolü ise ihtilaflıdır. Ünlü Avrupa tarihçisi Henri Pirene feodalitenin oluşumunda Müslümanlığın yayılışına büyük önem vermektedir. Ona göre Roma İmparatorluğunun ticari yayılması Cermen akınlarından sonra dahi sürmüştür ancak VII. yüzyılda başlayan İslam akınları sonucu Avrupa'nın doğusu ile batısı bölünmüştür. Maurice Lombarde ise aksine İslam dünyasının Avrupa için bir pazar olduğunu yani İslam yayılması döneminde de doğu-batı ticaretinin geliştiğini ifade etmektedir. Neticede Macar ve Norman akınlarının Batı Avrupa'da oluşturduğu yıkımın küllerinden Ortaçağ feodalitesinin doğduğu, Akdeniz'de iyice gerilemekte olan ticaretin de İslam fetihleri ile birlikte durgunlaşmasının arttığı ve sonuç olarak İslam yayılmasının da feodalitenin oluşumuna katkıda bulunduğu sonucuna varılabilir⁶.

Klasik feodal dönemde toplum malikâne hayatı sürmekteydi. Malikânelerin efendileri olan senyörler iki kökenden geliyordu. Roma particileri ve Cermen savaş şefleri. Kral bu dönemde eşitler arasında biriciydi. Senyörlerin krala değil ordu toplamak için kralın senyörlere ihtiyacı vardı.

Malikânede senyörün her türlü hizmetine koşan insanlara serf denirdi. Serfler ise Roma köleleri, hür köylüleri ve özgür Cermen vatandaşlarının birleşmesi sonucu oluşmuştu. Roma döneminin insani yönü ağır olan yasaları Hıristiyanlık döneminde yumuşatılmış olsa da köleler yine de efendilerinin malı sayılıyorlardı. Efendi kölenin vücudu, emeği ve malı üzerinde sınırsız tasarruf hakkına sahipti. Köle sadece efendisi tarafından cezalandırılabilirdi. Senyörlüklerdeki bağımlı köylüler köle statüsünde değilse bile Roma dönemindeki colonus yasası gereği toprağa bağlananların torunlarıydılar. Yasalar bir adama senyörünün rızası olmadan onu terk etmeyi yasaklıyordu. Ancak gerçekte kölelik ilişkileri hariç bütün düzeylerdeki bağımlılık ilişkileri çözülebiliyordu.

Gerçekte ise feodalitenin en büyük günahı gerçekten etkin ve uyumlu bir hukuk sistemi kuramamış olmasıydı⁷. Hakikaten feodal çağda bütün efendiler aynı zamanda yargıçtır. Ticari hayatın donukluğu ticari sözleşmeler ve mahkemeleri konusunun kapanmasını getirmişti. Davalar az sayıda konu ile ilgili görülüyor, bir miktar hukuk bilgisine sahip herkes yargıçlık yapabiliyordu. Yazılı kuralların yaşamaya devam ettiği yerlerde yargıçlık bu kuralları ezber bilmeye ya da okumaya veya okutmaya dayanıyordu. Esasen yeteri kadar güçlü olanın yargıç olarak ortaya çıkmasını engelleyecek bir otorite yoktu.

Vassal yemin etmiş olması sebebiyle senyörüne her yerde ve tüm imkânlarıyla yardım etmek zorundaydı. Kılıcıyla, kesesiyle, emeğiyle Vassal fiefi ile beraber buna karşılık ödevlerini de devrediyor, senyör tarlaları, ormanları ile birlikte adamlarının sadakatini de satıyordu. Biatlerin hiyerarşik hale gelmesi her zaman ağır bir sorun olmuştu. Bir senyöre bağlı birçok vassal hem bağımlı olarak çeşitli yükümlülüklerle tabi hem de kendi vassallerine sahipti.

Zamanla mevki ve iktidar farklılıkları vassalin yükümlülüklerinde farklı değişiklikler yaptı. Bu değişiklikler bazen yüklerinin hafiflemesi şeklinde de olmuştur. Mesela zamanla köleler durumundaki serflerin bir kısmı hürriyetlerini satın alarak emeklerinin mahsulüne sahip olma imkânına kavuştu. Bu durum yavaş yavaş malikâne topraklarının hukuki statülerinde de değişmeye ve mülk topraklar haline gelmelerine yol açtı. Bu topraklar artık mirasçılara daha

⁶ Özyüksel, age, s: 32.

⁷ Bloch, age, s: 311.

kolay geçiyor ve istendiğinde başkalarına satılabiliyordu. Böylece senyörün toprak üstünde yüksek mülkiyet hakları da önemini kaybetti⁸.

Feodalitenin en önemli göstergelerinden biri de senyörlerin köylüler aleyhine kurdukları tekellerdir. Bu çerçevede sürünün üremesi için damızlık boğa besleme hakkından tutunuz köylülerin ürettiği buğdayı işleme tekeline, üzümünü kendi presinde sıkmaya zorlamaya kadar geniş bir hareket sahaları vardır. Bunlardan başka avcılık ve balıkçılık da senyörün tekelindeydi.

Senyörlük her şeyden önce bir topraktır ama bağımlı üreticilerin yaşadığı bir toprak. Bu toprak iki parçaya ayrılmaktadır. Bir yanda “reserve” olarak adlandırılan senyörün tüm ürünlerine el koyduğu parça diğer yanda ise küçük ya da orta büyüklükte köylü işletmeleri olan “tenure” Senyör serfin mirasçısı olmaması halinde ya da müsadere yoluyla tenure’ye el koyabilirdi.

Avrupa’da köleler, azatlılar ve güçlülerin toprağına vergi ve angarya karşılığı yerleşmiş özgür çiftçilere rastlamak mümkündü. Güçlülerin peşinde koştukları amaç zayıfların topraklarını elinden almak değildi. Çünkü üzerinde çalışacak insanı olmayan toprak fazla değer taşıymıyordu. Güçlülerin asıl amacı zayıfları tarlalarıyla beraber kendine bağlamaktı. Küçük alleu sahibi toprağına gönüllü olarak senyöre terk ediyor, bu terk işlemi kişinin kendisini de kapsıyor sonra kişi toprağına bağımlı köylü işletmesi olarak (tenure) geri alıyordu.

Yani senyör malikânesinin toprakları iki bölümden oluşurdu. Doğrudan senyöre ait olan reserve ya da demense denilen bölüm malikânenin en iyi toprakları olup, yapımı yatırım gerektirdiği için senyörece yapılmış atölye, değirmen gibi ortak kullanılan birimleri de içermekteydi. Bu bölümleri malikâne halkı ücretle kullanabilirdi. Masnus diye tanımlanan ikinci bölüm ise bir ailenin geçimini sağlayacak büyüklükte köylü çiftlikleri idi. Serfler bu bölgede elde ettikleri üründen de senyöre hisse verirdi.

Serflerin sosyal statüleri ise geldikleri kökene göre değişiyordu. Köle kökenli olanlar için durum iyi idi. Zira artık senyörün malı değillerdi. Ancak tam olarak özgür de olmayan serflerin durumu ağır vergilere muhatap olsalar da Roma köylülerinin hele Cermenlerin durumuna göre kötüydü.

Bu dönemde kölelik genel anlamda ortadan kalkmış temel işgücü ihtiyacı serfler tarafından karşılanır olmuştu. Senyörlerin toprakları serfler tarafından karşılıksız işlenmekteydi. Senyör de serfin tek başına yapamayacağı yatırımları yapmış oluyordu. Masnus ve reserve böylece birbirini tamamlamış senyör köylüye toprak sağlamış, karşılığında kendi toprağına işleyecek işgücünü bulmuş oluyordu.

Malikânelerde nüfus azlığı, geri teknoloji ve tabiat şartlarına bağlılık gibi sebeplerle artık ürün ortaya çıkmıyordu. Diğer taraftan yol güvensizliği pazarlamayı zaten mümkün kılmadığı için üretim tamamen tüketim amacına dönüktü. Zaten siyasi ve ekonomik parçalanmayla birlikte para da ortadan kalkmış zorunlu ticari faaliyetler takas usulüyle yapılmaya başlanmıştı.

Feodal toplumda savaşımlar ve çalışanlardan başka bir de dua edenler vardır. Kilise mensupları gerçekte birer malikâne olan manastırlarında hayat sürmektedir. Gerçekten kilisenin gücü de feodal hayatın önemli bir göstergesidir.

Tımar Sistemi :

⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı” Hacettepe Üniversitesi Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Haziran 1973, s: 877.

Tımar, Osmanlı İmparatorluğunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi namlarına tahsil salahiyetiyle tahsis edilmiş vergi kaynaklarına ve bu amaçla tahsis edilen gelir kaynaklarından senelik geliri yirmi bin akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir.

Esasen vergi toplamının devletler için vazgeçilmezliği bir yana Ortaçağda hemen tüm devletlerde üretimin neredeyse tamamının tarımsal kaynaklı olması, bu dönemde ulaşım vasıtalarının çok sınırlı ve yavaş olması, verginin aynı olarak toplanması ihtiyacı, devletlerin büyük bir orduyu besleme zaruretlerinin olduğu orta zamanlar boyunca tüm Bizans olsun, Abbasi olsun, Türk-İslam İmparatorlukları olsun tüm Orta-Doğu devletlerinde Tımar benzeri sistemlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Tımar müessesesi para ekonomisinin yeterince gelişmediği devirlerde büyük kısmı aynen mahsul olarak toplanan vergilerin nakli, paraya çevrilmesi, merkezi bir hazineye toplanarak memurlara oradan maaş dağıtılmasının zorluğu karşısında doğuda ve batıda çeşitli şekillerde tatbik edilen benzer usullerle Osmanlı imparatorluğunda ayrıca Tımarlı sipahi denilen bir eyalet süvari ordusunun teşkilatlanmasında asırlar boyunca başarıyla kullanılmıştır⁹. Devlet Tımar kurumu sayesinde etkin bir süvari gücü ve padişahın egemenliğindeki kitlelerin gözetimi için araç sağlamıştır.

Tımar geleneğinin tarihi eski Pers İmparatorluğuna kadar geriye götürülebilir. Birçok Avrupalı müsteşrikin yayınlarının etkisiyle İslam dünyasında da bir feodal dönem olduğu yönünde bir kanaat ilim âleminde oldukça taraftar toplamıştır. İslam feodalitesinden bahsedenler bunu Selçuklulardaki ikta, hatta Abbasilerdeki uygulamalara dayandırdıkları ifade etmişlerse de Selçuklu olsun Eyyubi olsun Memluklu olsun hemen tüm İslam devletlerinde uygulanan sistemlerin Avrupa'daki benzetilenlerle ciddi farkları olduğu iktanın asla fief'e benzetilemeyeceğini vurgulanmadan geçilemez.

Osmanlı devleti başlangıçta fetihçi-savaşçı bir grup "gazi" tarafından kurulmuştu¹⁰. Bu oluşumun altında yeniden üleşim düzeni de denilen, askeri fetih sonrası elde edilenlerin belirli kurumlarca askeri kahramanlık göstermiş savaşçı bir guruba dağıtılması yatmaktaydı¹¹.

Vergilendirme ve vergi toplamada zirai sektörün hâkim olduğu sanayi öncesi dönem toplumlarının ortak özelliği olarak beliren problem ve güçlükler Osmanlı devleti için de geçerli olmuş, Osmanlı devleti büyük ve kudretli bir devleti ayakta tutabilmenin orijinal ve başarılı bir metodu olarak Tımar sistemini başarıyla uygulamıştır. Büyük kısmı aynen mahsul olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli ve paraya çevrilmesinin güçlüğü karşısında bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerin gelirlerinin kendi namlarına tahsili demek olan Tımar sistemi önemli bir mali çözümdü. Bu sistem sayesinde çeşitli amme hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi ve vergi kaynağını meydana getiren beşeri ve iktisadi temelin himaye edilmesi

⁹ Nicora Beldiceanu, XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara, 1985 ss: 12-19; Ömer Lütfi Barkan, "Tımar" İslam Ansiklopedisi, M.E.B. yayınları İstanbul, 1974, s: 287.

¹⁰ Adem Çaylak, Osmanlı'da Yöneten-Yönetilen İlişkisi: Başlıca Yaklaşımlar ve Şerif Mardin, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997, s: 76, Burada yazar "gaza" idealini önceliyor ve tezini ona bina ediyor. Gaza idealinin ciddi bir eleştirisi için: Rudi Paul Lindner, Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, Çeviren: Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

¹¹ Şerif Mardin, Türk Devriminde İdeoloji ve Din Makaleler 3, Çeviren: Gülşat Aygen Tosun, İstanbul, 1991, İletişim Yayınları, 3. Baskı, s. 156.

temin edilmiş oluyordu. Vergilerin yerinde toplanması da vergi toplamak için yeni bir zümre teşekkül etmesini önleyen olumlu bir gelişmeydi¹².

Osmanlı devletinde ise Tımar ile ilgili en eski belgeler sultan I. Murad ve I. Beyazıt dönemlerine uzanmaktadır. II. Murat döneminden itibaren ise tahrir defteri kayıtları vardır. Ancak tahrir defterleri ve diğer belgeler birlikte düşünüldüğünde Tımarın bir kurum olarak Osman Bey'den başlamak üzere ilk Osmanlı hükümdarlarından beri var olduğu ortaya çıkmaktadır. Savaş esirlerinin daha Orhan Gazi zamanından beri padişah tarafından ortakçı-kul adıyla devlete ait köylere yerleştirildiği ve servaj usulüyle kullanıldığını biliyoruz. II. Murad döneminde klasik şekilleriyle devlet örgütleri ve örfi hukuk yerleşmiştir. Tımar sistemi, örfi Osmanlı vergileri askeri sınıflar ve reaya statülerinin XV. - XVI. yüzyıllarda gördüğümüz şekilleriyle yerleşmiş olduğunu ilk defa 1432 tarihli Arvanid-ili Tımar defterinde görürüz¹³.

Tımar, Osmanlıların ihdas ettikleri bir kurum olmamakla birlikte onların elinde çok etkili bir mekanizmaya dönüşmüştür. O yalnız askeri bir kurum değil imparatorluğun kırsal hayatının oluşturucularından biridir. Gerçekten Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun iki temel sistemi vardır. Bunlar Kul ve Tımar sistemleriydi. Bunlar devletin askeri politik düzeni ile vergi ve toprak yönetim biçimlerini tanımlamaktadır¹⁴.

Tımar Sistemi ile Feodalite Arasındaki Benzerlikler :

İslam toplumlarında köylü ile toprak sahibinin münasebetlerini tanzim eden genel bir kural yoktur. Farklı zaman ve mekânlara göre hatta aynı devletlerinin farklı bölgelerinde bu ilişkiler farklıdır. Osmanlı devletindeki adıyla bu ilişkileri ifade eden Tımar sistemi Osmanlı devletinin her yerinde aynı şekilde uygulanmamıştır. Hatta Mısır'da sistem hiç uygulanmamıştır. Balkanlarda ve eski Bizans topraklarında ise eski feodal benzeri sistemler varlığını Osmanlı hâkimiyeti döneminde de sürdürmüştür.

Feodal yapıların temel karakteristikleri, işleyişleri ve değişme dinamikleri gibi konularda sosyal bilimciler oldukça yetkin bir model oluşturabilmiş durumdadır¹⁵. Bu nedenle Osmanlı toplum yapısı incelenirken feodal yapılar elverişli bir karşılaştırma nesnesi işlevi görebilmektedir. Aralarında büyük farklılıklar olsa da sipahi tımarını yine de Avrupa'da kendine en yakın senyör malikânesi ile karşılaştırabiliriz. Fakat Avrupa'da da her zaman ve her toplumda uygulanan bir feodal sistem yoktur. Batı Avrupa'da senyör malikâneleri iki kısma ayrılmıştı. Birinci kısımda senyörün doğrudan kendi namına işletmek üzere ayırdığı reserve topraklar ki bu kısmı işlemek için yoğun emek ihtiyacı vardı. Bu topraklar hassa çiftlikleri ile mukayese edilebilir. İkinci kısımda ise küçük köylü işletmeleri tarzında manse denilen, bu toprakların sahibi olma karşılığında senyöre hizmet yükümlülükleri de bulunan ancak bu hizmetleri karşılığında da senyörün korumasından istifade edebilen eski köleler veya küçük çiftçilere ait olan topraklar yer almaktaydı¹⁶. Bunlar da çift ve reaya ile kıyaslanabilir.

Kıyaslamaya senyör ve sipahi arasındaki benzerlikten başlayacak olursak Sipahinin köyde oturup toprak tasarrufu ve vergi tahsilâtını kontrol ettiği Osmanlı Tımar rejimi feodal bir toplumun bazı çizgilerini taşımakta. Mesela Avrupa'daki senyörlük gibi Osmanlılarda da sipahilik soyluluk göstergesidir. Osmanlılar Balkanlar'da Hıristiyan süvari askerini soylu sayıp

¹² Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, ss: 101-102.

¹³ Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ekim 2009, ss: 215, 229-230.

¹⁴ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600, Çeviren: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s: 52.

¹⁵ Özyüksel, age, s: 2.

¹⁶ Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı" ss: 873-876.

Tımar vermişler, fakat yaya askeri reaya saymışlardır. Aynı şekilde Müslüman reaya olduğu gibi Gayrimüslim reaya da ata binme yasağı vardı. Ancak yine de Osmanlılarda Avrupa'da olduğu gibi bir soylular sınıfının olduğunu söylemek zordur. Çünkü Osmanlı'da soyluluk devleti yöneten Osmanlı ailesine ve siyasi ağırlığı sınırlı olan peygamber soyundan gelenlere mahsustu. Bunlardan başka siyaset sınıfının tüm üyeleri kendilerini padişahın kulları olarak görmekteydi. Yani sipahi olmak askeri sınıftan olmak bir soyluluk ve üstünlük idiye de bu padişahın takdirine bağlıydı. Gerçekten de çok az Osmanlı yöneticisi birkaç kuşak aktarılabilir kalıcı bir konum elde edebilmiştir.¹⁷

Osmanlı sipahisi hiçbir zaman Tımarı içindeki bir kısım topraklara sahip ve onu köylüye angarya olarak işleten konumunda olmamıştır. Merkezîyetçi bir devlet idaresini mümkün kılan siyasi ve askeri şartlar beylerin elinde doğrudan doğruya kendi adamları veya kendilerine tabi köylülerin angarya hizmetiyle ekilip-biçilecek toprak bulunmasını imkânsız kılmıştır. Ancak bu klasik senyör malikânelerine mahsus bir takım düzenlemelerin sipahi Tımarında da benzer şekilde var olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Mesela genellikle bir çift öküzle işletilebilecek büyüklükteki hassa çiftliklerinden bir ya da birkaçına tasarruf eden Tımar sahipleri bunun yanında hassa çayırlarına ise hassaten mutasarrıf konumundadır. "Raiyyete çayır yoktur" hükmü bunu teyit eder. Tabii ki bu çayırlarda reaya bazı yükümlülükler vardı. Bu çayırların biçilmesi ve bakımı gibi hizmetler karşılığında birtakım vergilerden muaf olan reaya senenin bazı günlerinde sipahinin bu tür işlerinde çalışmak zorundadır. Ancak genel olarak sefer hizmetlerinden toprakla uğraşmaya vakit bulamayan sipahi her bakımdan tüketici konumundadır. Esasen bu meşgulliyetlere dalan sipahi de ziraatla uğraşmaya niyetli değildir.¹⁸ Tımar sahibinin reayasının toprağı işlemekten vazgeçerek toprağı terkine karşı onu zorla tarlasının başına getirebilmesi bazen feodal düzendeki yükümlülüklerle kıyas edilse de bu durum senyörün serfe tasarrufundan çok devlet düzenini korumaya mahsus bir düzenleme olarak görülebilir.

Osmanlı Devletinde feodal bir yapılanmadan bahsedeceksek XVIII. yüzyılda merkezi otorite zayıfladığı esnada ayan rejimiyle birlikte gerçek bir feodalleşmenin ortaya çıktığını görmemiz gerekir.¹⁹ Devletin hazine elindeki boş toprakları mukataaya vermesi sonucu zengin ve nüfuzlu kişiler birçok köyü ele geçirmiştir. Hâlbuki evvelce mukataanın sahibi köylü idi. Yani tapu sistemiyle köylü toprağı devletten irsi olarak kiralamış sayılırdı. Tapu sisteminde Tımar veya has sahibine kanunla saptanmış vergileri ödemekle yükümlü olan köylünün sırtına mukataa sisteminde bir de toprağın tasarruf hakkını elde etmiş olan ağalar girmişti ve köylü onlara da rant ödemek zorunda kalmıştı. Mukataa sahipleri çoğunlukla askeri sınıftandı. Geniş mukataa topraklarını ele geçiren ağalar zamanla mahalli vergilerin toplanması, asker yazılması ve mahalli asayişin sağlanması konularında da idari görevler yüklenerek XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren idari ve siyasi mahallileşmeye yol açtılar. Böylece klasik Osmanlı merkezîyetçi rejimi tarihe karıştı ve feodalleşmiş imparatorluk rejimi onun yerini aldı.²⁰

Tımar Sistemi İle Feodalite Arasındaki Farklılıklar :

¹⁷ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Çeviren: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, Cilt:2, s: 674.

¹⁸ Barkan, Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı, ss: 879-880.

¹⁹ İnalçık, Devlet-i Aliyye, s: 197.

²⁰ İnalçık, age, ss: 331-332.

Osmanlı Tımar sistemi konusundaki araştırmaların yetersizliği sonucu biraz da Osmanlıyı tenkit gayesiyle balkan milletlerine koyu bir esaret devri yaşatan bir ‘‘Osmanlı feodalitesi’’ olduğu dūřüncesi yanlış olarak yerleşmiştir. Gerçekten Oryantalistlerin Ortaçaę İşlam tarihine dair neşsettikleri eserler ilim âleminde batı feodalizmine benzer bir İşlam feodalizminden bahsedilmesine yol açmıştır. Ancak İşlam feodalizmiyle uğraşanlar şimdiye kadar sadece toprak meselesi özellikle de askeri Tımarlarla meşgul oldular.²¹ Bu saha dahi dikkatli bir incelemeye tutulsa İşlam toplumlarında bir feodal düzenden bahsetmenin mümkün olmadığı görüleceği gibi farklı sahalarda incelendiğine bu hüküm bütün açıklığıyla görülmüş olacaktır.

Tımarın feodal bir kurum olup-olmadığını tartışmadan önce Osmanlı devletinin feodal bir devlet olup-olmadığına bakacak olursak Osmanlı devletinin güçlü merkezietçi karakteri karşımıza çıkar ve Onu Ortaçağ Avrupa’sının küçük zayıf devletlerinden ayırır. Hakikaten kuruluş devrinden itibaren güçlü merkezietçi bir devlet idaresinin hâkim olduğu Osmanlı devletinde Tımar sistemi Avrupa’daki feodal uygulamaların aksine güçlü merkezi otoriteye hâle vermeyecek şekilde dizayn edilmiştir. Mesela Osmanlı toplumunda da bir himaye prensibi vardır. Bu bir ferdin veya cemiyetin bazı şartlarla kuvvetli bir cemiyet veya ferdin himayesi altına girmesi demektir. Ancak bunun batı feodalizminden en önemli farkı doğuda Tımar sahibi himaye yetkisini kendi senyöründen değil doğrudan doğruya devletten alıyordu.²²

Bundan başka Osmanlı devletinde ne sıradan Tımarlı ne büyük Tımarlı ne de reaya için kaçınılması mümkün olmayan bir yazım vardır ki dönemin Avrupa’sında ne kralın tüm gelirleri kontrol etme amaçlı bir yazımından ne de hem senyöre hem serfe aynı şekilde uygulanabilen bir yükümlülükten söz etmek mümkündür.²³

Osmanlı devleti ile dönemin Avrupalı krallıkları arasındaki diğer bir fark da Osmanlı’da yazılı yasaların varlığıdır. Ortaçağ Avrupa’sında ise yazılı yasa unutulmuştur. Senyör ile bağımlı toprak sahibinin ilişkilerini düzenlemek üzere toprağın örfünden başka herhangi bir yasa yoktu. Her senyörlük kendine özgü gelenekleriyle komşularından farklılaşıyordu. Karolenjler zamanında senyörlerin çoğu iyice soruşturduktan sonra topraklarındaki adetleri yazılı hale getirmişlerdir. Feodal çağda bütün efendiler aynı zamanda yargıçtır. Osmanlı devletinde ise güçlü bir yazılı yasa ve mahkeme teşkilatı hep var olmuştur.²⁴ Buna göre ceza verme yetkisi yalnız kadıya bu cezayı uygulama ise yalnızca sultani otorite temsilcilerine yani yüksek memurlara aittir.

Osmanlı’da ticari hayatın teşvik edilmesi, iskân siyaseti gibi uygulamalar da Ortaçağ Avrupa’sında görülmeyen realitelere dir. Feodalizmle ticaret yan yana olamaz. Hatta bu dönemde Avrupa’da tam bir para anarşisi vardır. Osmanlı Tımar sisteminde ise emek-rant zamanla aynı-rant ve para-ranta dönüşmüştür. Raiyyet rüsumu buna örnektir. Yani Osmanlı devleti birçok konuda olduğu gibi para üzerinde de devlet kontrolünü sağlamıştır.²⁵

Bir başka fark ise feodal ordunun esasının irsi bir soylulukla gelen zırhlı süvari birliği olmasına karşın Osmanlı ordusu bu askeri taktikten tamamen farklı oklu piyade birliklerini (yeniçeriler) asıl askeri güç olarak istihdam etmektedir. Ayrıca senyörlerin bağımsız süvarilerine karşın Osmanlı padişahına tamamen bağlı bir Osmanlı süvari birliği vardır. En nihayet Osmanlı ordusunda XV. yüzyıldan sonra topçu da vardır.

²¹ Barkan, agm, s: 873.

²² Barkan, agm, s: 323.

²³ Beldecianu, age, ss: 99-101.

²⁴ Bloch, age, s: 335.

²⁵ Barkan, agm., s: 890.

Osmanlı Tımar sisteminin kendisine kıyas edildiği feodal rejime göre en önemli farkı ise Avrupa'daki servaja mukabil Osmanlı toplumunda köylü hürdü. Bu durum sadece Osmanlı ile sınırlı olmayıp genel olarak tüm İslam devletlerinin genel karakteri idi. Sadece Memluklar döneminde Mısır toplumunda servaj mevcuttur. Bunun da Moğollar zamanından kalma olduğu ifade edilebilir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında ise Tımar sahipleri yalnız belirli bir vergi almaktan fazla bir şey yapamadıkları için köylünün hür olduğuna hükmedilebilir. Çünkü en başta Avrupa'da olduğu gibi senyörün serf üzerindeki mutlak hâkimiyetinin benzeri Osmanlı devletinde yoktur.

Dönemin Avrupa'sında bağımlı köylüler senyörlük çavuşuna birkaç kuruş ya da elde ettikleri ürünlerin bir miktarını vermekle kalmaz onlara kümeslerinden tavuk ya da ormandan elde ettikleri balmumu ile yaptıkları pastalardan getirilerdi. Bunlardan başka köylüleri senyörlük topraklarında çalışırken, senyörün misafirlerini ağırlarken ya da av hayvanına bakarken görmek mümkündür. Nihayet efendisinin flaması altında savaşta yerini alırdı. Frank döneminde ayrı ayrı toplanan birçok yükümlülük tek bir toprak rantı biçiminde birleşerek ortadan kalktı. Bu verginin kaynağı devlet ordusuna olan yükümlülüklerdi. Bütün bu yükümlülüklerin yalnızca senyör tarafından toplanması ve Onun yararlandığı bir hak haline dönüşmesi feodalitenin göstergesi olmaktadır. Doğu Avrupa'da çiftçi sınıflarının hak ve hürriyetleri hususları Batı Avrupa memleketlerinin aksine gittikçe daha çok köylü aleyhine gelişti. Uluslar arası ticarete buğday üretim ve ihracının önemi artıkça vaktiyle mera veya orman olarak köylünün tamamının kullanımında olan arazilerden açılan yeni tarlaların senyörlerce gasp edilmeye başlandığını görüyoruz. Bu gasp hem köylünün alanını daraltıyor, hem de onu daha fazla angarya yükümlüsü kılıyordu²⁶. Roma döneminin insani yönü ağır olan yasaları Hristiyanlık döneminde yumuşatılmış olsa da köleler yine de efendilerinin malı sayılır, vücudu, emeği ve malı üzerinde efendisinin sınırsız tasarruf hakkı bulunur, sadece efendisi tarafından cezalandırılabilirdi²⁷.

Toprak ve köylü üzerindeki yetkileri açısından sipahiler senyörlerle karşılaştırılmaz. Çünkü onların sadece kendilerine tahsis edilen vergiyi toplamaya yetkileri olup köylü üzerinde herhangi bir hakları yoktu. Kanunnamelerde onlardan toprağın sahibi olarak söz edilmesi gerçekte sahibi oldukları için değildi. Devletin temsilcileri olarak sadece kanuna göre toprağın kullanımını denetliyorlardı. Zaten reayaya ayrılmış toprağı ekip biçmeleri kesinlikle yasaktı.²⁸ Devlet köylüyü sipahinin insafına bırakmamış köylünün ona devlete ödeyeceği vergiler dışında çok az angarya ile yükümlü olmasını benimsemiştir. Bu açıdan Osmanlı devletinde köylünün Avrupai anlamda feodal bir bağıllıkla sipahiye bağlı olduğundan söz etmek mümkün değildir. Her şeyden önce sipahinin haksız bir talebi ve uygulaması karşısında köylünün mahkemeye hatta İstanbul'daki Divan-ı Hümayun'a ulaşma imkânı vardır. Hükümet merkezinin köylü-çiftçi birimine çok önem verdiği ortaya çıkan meselelerde sıklıkla köylü lehine karar vermesinden anlaşılabilir. Kısaca köyü mücrim duruma düştüğünde sığınacak emin kapılar bulabilmektedir. Bu imkân Osmanlı köylüsünün Avrupa'daki sınıfdaşları gibi isyan etmemesinin en önemli sebebi olmuştur²⁹. Gerçekten de Avrupa köylüsünün feodal senyörün baskısı altında isyandan başka çaresi yokken Osmanlı köylüsü mahkemeye gitmeden

²⁶ Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı" s: 878.

²⁷ Bloch, age, ss: 336-344.

²⁸ İnalçık, Ekonomik ve Sosyal Tarihi, cilt: 1 s:158.

²⁹ Feridun Emecen, Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler, Osmanlı c. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999,s. 91-97.

tut yerini terk etmeye kadar birçok imkâna sahiptir. Bu bakımdan Osmanlı reayası ortaçağ Avrupa'sının köylülerinden çok daha şanslıdır. Her şeyden önce merkezi bir devletin koruması altındadır.

Bundan başka senyörün mülkiyet sahibi olmasına karşın Tımarlı sipahi bir mülkiyet sahibi değildir. Sadece devlet maliyesine ait gelirlerden geçici olarak ve hizmeti karşılığında yararlanmaktadır. Kendisine yapılan Tımar tevcihinin Ortaçağ Avrupa'sında yapılan fief verilmesiyle ilgisi yoktur. Gerçekten sipahi toprağı kendi işletmeyip sadece vergi toplamakla yetinmek zorundaydı ve Osmanlı döneminde angarya da çok sınırlı ve nadirdi. Kısaca Tımar sahibi toprağında senyör gibi muhtar değildi. Evvela koyun resmi veya cizye gibi bazı vergileri toplamanın devletin tekelinde olması sebebiyle bu vergilerin tahsildarlarının sipahinin arazisine girip çıkmaları bir yana olağanüstü hallerde devlet sipahiden de köylüden de resmi avarız adıyla her türlü ödeme ya da aynı hizmet talep edebilmekteydi. Diğer taraftan sipahinin sürekli aynı yerde kalmadığı sıklıkla tayin olduğu dikkate alındığında sipahilerin buldukları yerde güç odağı haline gelmelerinin önünün nasıl alındığı da anlaşılır.

Osmanlı hükümdarı ülke ve tebaayı babadan kalmış bir mülk gibi algılar, toprak ve tebaa arasında kendi otoritesinden başka otorite tanımazdı. Bu sebeple Osmanlı sultanları fethettikleri yerlerde yerli feodal güçlere ve kurumlara derhal son vermiş, ya da feodal aileleri kendi Tımar sistemi içinde kontrol altına almıştır. Halkın ve ordunun temel ihtiyaç maddelerini oluşturan buğday ve arpa üretimini garanti altına almak miri toprak rejiminin asıl nedenidir. Bu amaçla tüm tebaayı ilgilendiren toprak devletin sıkı gözetimi altında tutulmuştur. Tarım toprakları raiyyet çiftliği denilen küçük aile işletmelerine bölünmüş ve köylünün tasarrufuna verilmiştir. Bu birimlerin kaybolmaması devamlı kontrol edilmesini gerektirirdi ki bu da tahrir denilen sayım ve deftere yazım ile sağlanmıştır³⁰.

Diğer taraftan sipahi gibi köylünün de toprağına malik olamamasını onun da feodal Avrupa'daki gibi üretimin sonucu ile hiç alakadar olmaması şeklinde anlamamak lazımdır. Osmanlı devletinde toprağın sahibi olan devlet köylünün işlediği toprağı üzerinde birçok tahdit koymuşsa da onu üretim sürecinin tamamen dışına taşımamış kendisine ait olan toprakta yaptığı üretimin vergisini sipahisine vermek ve üretime devam etmek şartıyla onu toprağında özgür bırakmış bu sayede üretimin kârı ile ilgilenmesini ve tabii ki onu artıracak tedbirler almasını sağlamıştır³¹.

Yukarıda belirtildiği gibi sipahi Tımarını senyör malikânesinden ayıran ve onun devletin müdahalesine açık kılan noktalardan biri de sipahinin senyör gibi toprağından elde edilen her türlü gelire malik olmayıp sadece sipahiye terk edilmiş vergi gelirlerini ve beratında yazılan miktar kadarını toplama yetkisini elinde bulundurmasıdır. Bu sebeple sipahiden her zaman defter sureti sorulabilmektedir. Sipahinin gelirinde yazılan miktardan fazlalık tespit edilirse el konulabilmektedir. Her 30-40 yılda bir tekrarlanan tahrirlerin bir amacı da varsa bu tespitin yapılmasıdır. Yine sipahi kendi Tımarına hariçten gelen kimselere gelişigüzel sahip çıkamaz toprağında defterde yazılıdan başkasını çalıştırarak vergisini toplayamazdı. Özellikle gelişen ve sürekli göç alan yerlerde defter dışı reayanın gelirinin bölgenin sipahisi tarafından toplanıp devletin gelir kaybına uğramasının önüne geçmek için bu tür yerlere mevkufçu adıyla devlet adına vergi toplayan memurlar gönderilirdi. Aynı şekilde defterde kaydı bulunmayan sonradan ziraata açılmış yerlerin gelirini de mevkufçular toplamaktaydı. Kısaca sıkı gözetim ve müdahale altında bulunması sipahi Tımarının siyasi, mali, hatta adli bakımlardan dış dünyaya karşı bir bütün olan senyör malikânesinden farklı olmasını doğurmuştur. Bu sınırlılık toprağın sipahiye aidiyetini de engellediğinden sipahiler sık sık

³⁰ İnalçık, Devleti Aliyye, s:218.

³¹ Barkan, "Tımar" ss: 318-319.

topraklarını terk ederek yeni Tımarlar talep edebilmiştir. Bu durum Tımarlı sipahiliğin mahalli bir soy ve toprak ağalığı haline gelmesini de engellemiştir³².

En nihayet Tımarlı sipahi ile köylü arasındaki ortak nokta senyör ile serf arasında yoktur. O ortaklık ise sipahinin asker veya memur olarak padişaha hizmeti ve karşılığında devlet gelirlerinden yararlanma hakkını elde etmesine mukabil köylünün de devlet toprağına tasarruf etmesi mukabil padişaha kulluk ile yükümlü olmasındaki aynılıklarıdır. Yani herkesin hizmet ettikleri makam sultandır³³. Başka bir ifadeyle Tımar sisteminin batı tipi feodal bir rejimden temel farkı köylü ile askeri sınıf yerel mensupları arasındaki yerel bağları tamamen ilga ederek köylü-sipahi ilişkilerinin yalnızca sultanın kanunları çerçevesinde düzenlenerek merkezi bir bürokrasi tarafından sıkıca denetlenmesi idi³⁴. İmparatorlukta hukuki olarak özerk bir soylular sınıfının olmayışı bunun göstergesidir.

Osmanlı devletinde feodal uygulamalar olduğunu iddia edenlerin ifade ettiği bir vergi de arus (gelin) resmidir. Bu vergi Tımar sahibi tarafından Tımarına mensup kadınların evlenmesi vesilesiyle toplanırdı. Ortaçağ Avrupa'sında serf statüsündeki köylüler bir malikânenin demirbaş işgücü mahiyetinde olduklarından mükellefiyetlerinin devamı için başka senyörün serfleriyle veya hür insanlarla evlenmekten men edilirdi. Çünkü bir senyörün serfi olan bir kadın başka bir senyörün serfi ile evlense onun ve ondan doğan çocukların emeğinden senyörü mahrum kalacaktı. Ancak arus vergisini yine de feodal düzende malikâne dışından bir kadın alabilmek için o kadının sahibi senyöre ödenecek tazminata benzetmek doğru değildir. Her şeyden önce Osmanlı'da Tımar sahibi sahib-i arz ya da sahib-i raiyyet gibi isimler olsa da toprağın da raiyyetin de gerçek sahibi devlettir. Sipahi devlet adına vergiyi toplamakla yetkilendirilmiş memurdur. Bu vergiyi nihayet düğün gibi mutlu bir tören vesilesiyle devlete ya da onun temsilcisi sipahiye verilen bir vergi gibi mütalaa etmek gerekir. Çünkü bu vergi Avrupa'daki gibi bir kadının başka bir senyörün serfi ile evlenmesi durumunda değil aynı sipahinin Tımarındaki reayanın birbiriyle evlenmesi halinde de kadının sipahisine ödenen bir miktardır ve sadece köylü tarafından sipahisine değil her vatandaş tarafından devlet adına bir üstüne ödenmektedir. Mesela kızını evlendiren bir sancak beyinin de arus resmini beylerbeyine ödemesi veya vakıf toprağında çalışan bir köylünün kızının evlenmesinde arus resmini vakıf mütevellisine ödemesi buna örnektir. Arus resmi de diğer birçok vergi gibi ödeyenin durumuna göre miktar olarak değişmektedir. Zengin bir kadından 60-100 akçe alınırken fakirden 10-20 akçe alınabilmektedir. Vergi gayrimüslimlerden ve dul olanlardan ise yarı miktar olarak alınmaktadır³⁵.

Osmanlı Devleti Tımar sahiplerinin gerek miras yoluyla intikaller gerekse sipahinin bulduğu yeri tasarrufuna alarak büyüüp feodal beyler haline gelmemesi için gerekli tedbirleri alıyordu³⁶. Sipahiye bir köyün tüm geliri yerine birkaç köyün gelirinden hisseler vermenin daha tercih edilen bir durum olması da bilinçli bir politikanın eseri idi. Böylece sipahilerin feodal bir senyör gibi bir köyün toprağı ve köylüsü üzerinde denetim tesis etmeleri önlenmeye çalışılırdı³⁷.

³² Barkan, "Orta Zaman Türk-İslam Feodalizmi" s: 312.

³³ Beldecieanu, age, ss: 101-102.

³⁴ İnalçık, Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt: 1, s: 110.

³⁵ Barkan, "Tımar" ss: 308-309.

³⁶ Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı" ss: 888-889.

³⁷ Halil İnalçık, Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt:1, s: 158.

Tımarlı sipahilerin yalnız Türk aslından ve Müslüman gönüllü ve akıncılardan ibaret olduğu fikri yanlıştır. Evet Tımara hak kazanan kişi mutlaka askeri sınıftan olmalıydı. Reayaya Tımar vermek mutlak olarak yasaktı. Ancak Tımar yalnız askerlere değil saray ve hükümet görevlilerine de verilir. Toplumsal hayatla ilişkili önemli görevleri yerine getiren ya da mühim devlet görevlilerine ait Tımarlara da rastlamak mümkündür. Saray görevlileri, Kadılar ve Muhtesiblere verilen Tımarlar buna örnek gösterilebilir. Ancak bu tür görevlilerden kendilerine Tımar verilenlere bazen askeri yükümlülükler de yüklendiği olmaktadır. Tüm bunlardan başka dini hizmetlerde görev alan imam-hatip, müezzin ve müftü gibi şahıslar gerek askeri hizmet yükümlüsü olarak yani sefere cebelü göndermeleri karşılığında gerekse de askeri hizmet yükümlüsü olmadan Tımar tasarruf edebilirdi. Tımar tasarruf etmek sadece Müslüman din adamlarına tanınan bir ayrıcalık olmayıp piskopos, metropolit gibi gayrimüslim din adamları da Tımar tasarruf edebilmekteydi. Nihayet bir kadın da Tımar sahibi olabilmekteydi. Ancak bu tür durumlar çok nadirdir. Nitekim oğlu İslamiyet'e girmiş Hıristiyan bir kadın da askeri yükümlülüklere tabi olmaksızın vergi yükümlülükleri karşılığı Tımar elinde tutabiliyordu³⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım arazisini kullanmayı düzenleyen hukuki çerçeveyi şeriat ve padişahın koyduğu örfi hukuk sağlıyordu. Devlet gelirlerinin temel kaynağını teşkil eden tarım arazisinin denetimi devlet ile birey arasında kesintisiz bir mücadeleye yol açmıştır. Devletin tarım arazisi üzerindeki denetimi sürdürme kaygısının temel nedeni giderlerini karşılamak ve sipahilere yaptığı ödemeler için tarımsal üretimin gelirine bağımlı olmasından kaynaklanıyordu³⁹. Gerçekten Osmanlı Devleti'nde en önemli ekonomik faaliyet tarımdır. Bu sebeple I. Süleyman tarafından köylü reaya insanlığın asıl velinimeti olarak tanımlanmıştır. Nitekim tarımsal üretimin vergilendirilmesinin en önemli yolu olan Tımar sistemi ile toplanan gelirler Osmanlı hazinesinin gelirlerinin çok önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Mesela 1527-28 bütçesinin yaklaşık 438 milyon tesbit edilen vergi gelirlerinin sistemin hiç tatbik edilmediği Mısır hariç yarısı, toplam gelirin ise %37'si Tımar sistemiyle toplanmakta ayrıca sayıları 37 bini geçen bu sipahiler devlete 70-80 bin kişilik bir Tımarlı sipahi ordusu beslemekteydi. XVI. yüzyıl sonlarında sipahi sayısı 42 bine, asker sayısı 120 bine XVII. yüzyıl ortalarında ise sipahi 60-80 bine, asker sayısı da 200 bine ulaşmıştı. Görüldüğü gibi sistem Osmanlı Devleti için sadece bir gelir toplama değil aynı zamanda ordu besleme yöntemi idi ve bu sebeplerle vazgeçilmezdi⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nde ilk bozulan kurumun Tımar sistemi olduğu mülahaza edilmiş nasihat amacıyla yazılan Koçi Bey Risalesi gibi ilk eserlerde en önemli sorunun Tımarların sipahi oğullarına değil de halktan kimselere de dağıtılması olduğu söylenmiştir⁴¹. Tımar sisteminin bozulması Tımarların saraylıların eline geçerek özel mülk veya vâkıfa dönüştürülmesi ve rüşvet karşılığı reayanın eline geçmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Sonuçta imparatorluk ordusunun belkemiği olan sipahi sayısı azalmıştır⁴².

Sonuç :

Tüm bunların ışığında denebilir ki Osmanlı devleti feodal bir devletle uyarlanamayacak birçok özelliğe sahiptir. Hakikaten feodaliteden ortaçağ tarihçilerinin

³⁸ Beldiceanu, age, ss: 34-42.

³⁹ Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu, Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar" Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s: 15.

⁴⁰ Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı" s: 876.

⁴¹ Karen Barkey, Eşküyalar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, Çeviren: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s: 63.

⁴² İnalçık, age, s: 52.

anladığı tarzda bir yapıyı anlarsak bunu Ortaçağ Avrupa'sıyla sınırlamak doğru olur. Ancak feodalite kelimesini sosyolojik bir tabir olarak değerlendirirsek bir İslam feodalizminden bahsetmek belki mümkündür. Bu terimi Fuad Köprülü kullanmıştır. O, "İslam feodalizmi"nden söz eder ve bunun Batıdaki Feodalizmden farklı olduğunu belirtir⁴³. Niyazi Berkes de kitabı Türkiye İktisat Tarihi'nde Osmanlı düzeninde Feodaliteden söz edilemeyeceği sonucuna varır⁴⁴. Bu çerçevede Osmanlı Tımar sistemi ile Avrupa feodalitesi karşılaştırılabilir. Ancak yine de Osmanlı Tımar sisteminin Avrupa'daki feodal sisteminden temel birçok farklılık içerdiğini göz ardı etmemek lazımdır. Bir rejimi feodal olarak nitelemek için yalnızca maddi temelleri yani nakdi vergileri, aynı ödentileri ve angaryayı dikkate alan tarihçiler bu nitelemeyi yapmak için bir de kırsal kitlenin efendisi senyörün varlığını ölçü almaktadırlar. Olaya böyle bakarsak aynı ve nakdi vergileri ve batı ile kıyaslayamayacağımız kadar sınırlı ve kurallı da olsa angaryayı Osmanlı devletinde buluruz. Ancak burada karşımıza Osmanlı köylüsünün statüsü çıkmaktadır. Osmanlı reayası toprağa bağlı değil vergisini ödemek şartıyla özgürdür. Ortakçı kul adıyla toprağa bağlı olan köylü varsa da bu istisnadır. Gerçekten dönemindeki benzer uygulamalarla karşılaştırıldığında Osmanlı köylüsünün çok daha hür olduğu söylenebilir.

Neticede çağının en ileri ekonomik ve sosyal yapılarından biri olan Osmanlı toplum yapılarının çözülüşü bağımlı bir az gelişmişlik sürecini beraberinde getirdi. Oysa çok daha geri bir üretim ve gevşek bir siyasal örgütlenme düzeyindeki feodal yapılar çözülürken yerini güçlü merkezi kapitalist oluşumlara bıraktı⁴⁵.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki Osmanlı devletindeki toprak yönetimi sistemi veya zoraki bir ifadeyle İslami feodal sistemle batıdaki feodal sistem arasında tarihî, hukukî, iktisadî ve toplumsal bakımlardan ciddi bir şekilde bariz farklar vardır. Osmanlı Tımar sistemi çok kuvvetli merkezi bir devletin idare ettiği soy aristokrasisine dayanmayan daha çok bir vergi toplama sistemidir.

KAYNAKÇA

- BARKAN, Ömer Lütfi, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı" Hacettepe Üniversitesi Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Haziran 1973.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Tımar" İslam Ansiklopedisi, M.E.B. yayınları İstanbul, 1974.
- BARKEY, Karen, Eşkıyalar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, Çeviren: Zeynep ALTOK, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- BELDİCEANU, Nicoara, XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar, Çeviren: Mehmet Ali KILIÇBAY, Teori Yayınları, Ankara, 1985.
- BERKES, Niyazi, Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, cilt I s. 7-31.
- BLOCH, March, "Feodal Toplum", Çeviren: Mehmet Ali KILIÇBAY, Doğu-Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2005.

⁴³ M. Fuad Köprülü, Ortazaman Türk İslam Feodalizmi, Belleten, c. V. Sayı 19, 1941, s. (319-334)

⁴⁴ Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, cilt I, s. 7-31.

⁴⁵ Özyüksel, age., s. 3.

- ÇAYLAK, Adem, Osmanlı'da Yöneten-Yönetilen İlişkisi: Başlıca Yaklaşımlar ve Şerif Mardin, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997.
- EMECEN, Feridun, Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler, Osmanlı, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 91-97
- GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- İNALCIK, Halil, “ Çiftliklerin Doğuşu, Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar” Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, ed. KEYDER, Çağlar, TABAK, Faruk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- İNALCIK, Halil, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ekim 2009.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600, Çeviren: Ruşen SEZER, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 2009.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt:1 1300-1600, Çeviren: Halil BERKTAY, Eren yayıncılık, İstanbul, 2000.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Ortazaman Türk İslam Feodalizmi, Belleten, c. V. Sayı 19, 1941, s (319-334)
- LINDNER, Rudi, Paul, Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, Çeviren: Müfit GÜNAY, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.
- MARDİN, Şerif, Türk Devriminde İdeoloji ve Din Makaleler 3, Çeviren: Gülşat Aygen TOSUN, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı.
- ÖZYÜKSEL, Murat, Feodalite ve Osmanlı Toplumunu, Der yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1997.
- SELEN, Dr. Sadi, 16. Ve 17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 15-20 Kasım 1943.